VELESALO

ZGODOVINSKI
IN CERKVENI
OPIS

SPISAL P. B.

1914.

Založila župna cerkev velesalska
Tisk „Tiskov. društva“ v Kranju

VELESALO

(VELESOVO)

ZGODOVINSKI IN
CERKVENI OPIS

SPISAL P. B.

VSE PRAVICE PRIDRŽANE

1914.

ZALOŽILA ŽUPNA CERKEV VELESALSKA
TISK TISKARNE „TISK. DRUŠTVA“, KRANJ

Predgovor.

L. 1872. je napisal župnik Jurij Varl o velesalski božji poti drobno knjižico, ki je zastarela in pošla. G. Ivan Lampret v Kranju jo je parkrat ponatisnil brez letnice — s tehničnimi in slovničimi napakami vred.

Na željo č. g. župnika I. Brešarja sem sestavil po najnovejših znanih virih pričujoče delce in zapisal na kratko vse, kar se je ohranilo važnega in zanesljivega o starem samostanu in lepi cerkvi nekdanjih dominikank v Velesalu. Virov nisem navajal, ker bi to presegalo namen in obseg te romarske knjižice. Po skončanem spisu sem dobil na upogled tudi velesalsko kroniko rajnega zgodovinarja I. Benkoviča. Preč. g. dekana Antona Koblarja in vlc. g. konservatorja Fr. Komatarja zahvaljam, da sta pregledala moj rokopis.

Pisatelj.

Vsebina:

		Stran
	Predgovor	3
I.	Lega Velesalu	5
II.	Velesalska župnija	6
III.	Kako so dobrotniki samostan ustanovili in obdarili	8
IV.	Stiske samostana in njegovo zatrtje	15
V.	Župna cerkev in njene umetnine	20
VI.	Začetek božje poti in čudežna podoba	26
	Nameček: Velesalski župniki	29
	Prednice velesalskega samostana	30
	Velesalska Marijina pesem	32

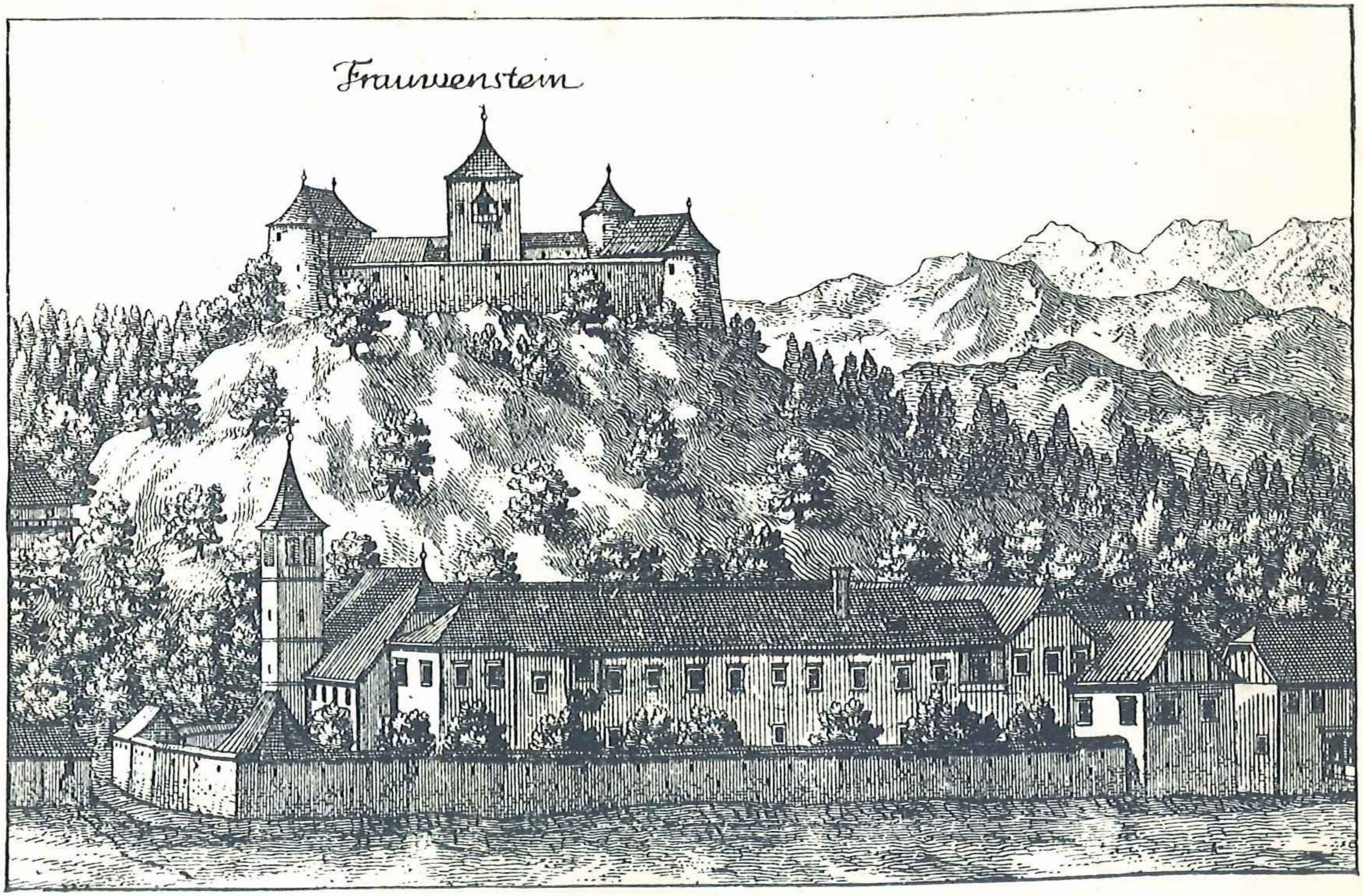

Velesalo in grad Kamen v Valvazorjevi dobi.

Sedanja župna cerkev velesalska.

I. Lega Velesalu.

Lepa si, gorenjska stran, mogočna v svojih gorah, divna v svojih ravninah, bistra v svojih vodah, davna v svojih mestih!

Davna tudi v svojih gradovih in samostanih. Že v sredi dvanajstega stoletja so bivali pod snežnim Grintavcem gospodje Kamenski; ministerijali (plemiči) andeških grofov, v svojem gradu Kamnu pod temnozeleno Štefanjo Goro. Ustanovili so niže ležeči ženski samostan dominikank ali «belih nun» v Velesalu.

Z gore od bele cerkvice štefanjske, ki je stala že l. 1228., se odpira veličasten razgled po gorenjski plati: v ozadju snežni gori Grintavec in Kočna z zeleno Zaplato, na desno gologlavi Storžec, na levo kopičasti Krvavec, na zapadu očak Triglav s svojimi sinovi in vnuki. Pod goro pa se razteza travnata dolinica, obrobljena na desno z nizkimi griči (Vanderle, Kahlovec in Ovovjek), na levo z Oblo Gorico, napajana s studencem Lebrantom (Lebetrank) in potokom Plevnjekom, nasajeno s hišami vasi Adergas (Ander Gass) in zakrita v sadonosno drevje. Na zapadnem koncu mirne dolinice sta vasi Trata in Velesalo, na nekaj vzvišenem prostoru pa se belí cerkev sv. Marjete.

Nad tiho dolinico, v podnožju Štefanje Gore, na vzvišenem kraju pa stoji sedanja velesalska župna cerkev z orjaškim samostanskim zidovjem. Iz Kranja dospeš sem ali skozi Šenčur ali po kokrski državni cesti do vasi Visoko in od tam po deželni cesti na desno skozi Luže, Velesalo in Trato. Tako po eni kot po drugi poti je 2 uri hoda (10 km). Okoličani izgovarjajo: Velesalo, Velesovo ali Melesovo, Ločani Melisane, tudi Predklošter, nemški se zove Michelstetten (= veliko selo). Matične knjige iz 18. veka pišejo Velesal, Velesalu, Velesalo. Že stara narodna pesem nam opeva velesalske prebivalke:

Stoji, stoji tam pod goro,
En klošterček Velesalo,
V njem pa biva nun deset —

II. Velesalska župnija.

Župnija v Velesalu je prav stara. Od osmega stoletja dalje so oglejski misijonarji posebno blagodejno širili krščansko vero med paganskimi Slovenci. Zato je prisodil cesar Karel Veliki leta 811. na državnem zboru v Ahnu duhovno oblast nad vso pokrajino gori do Drave oglejskim očakom. L. 1077. je podelil nemški cesar Henrik IV. oglejskim očakom tudi posvetno oblast v naših krajih. Ti so svobodno pobirali državne davke in dajali zemljišča ali v last ali v zajem (fevd).

Imeli so oglejski očaki po naših krajih tudi dohodke nekaterih župnij, ker so bili njih pa-

troni ali varuhi. Njihova je bila na ta način cerkljanska župnija. L. 1163. je očak Ulrik izločil kapelo sv. Margarete v Velesalu iz cerkljanske župnije, in sicer na prošnjo viteza Gerloha, ki je bival na gradu Kamnu, na čigar svetu je stala ta kapela. Očak je dal kapeli sv. Margarete tudi samostojnost, pravico krstov in pogrebov, in jo je tako napravil neodvisno (župno) cerkev. Nadalje je dal očak 50 desetinarjev (podložnih kmetov), katere je imel prej Gerloh v zajmu, za duhovna, ki bo pri tej kapeli opravljal božjo službo. Gerloh je pa s soprogo in otroki dal zemljišče pri Velesalu cerkljanskemu župniku Riherju kot odškodnino za izločitev Velesala iz cerkljanske župnije.

Že l. 1271. se omenja kaplan Janez v Velesalu. 4. jan. 1353 je očak Nikolaj ustanovil pri velesalski župniji službo vikarja. 24. avg. 1384 je podaril samostanu Jakob Strmolski, župnik v Šmariji, 8 zemelj in 100 mark 25 pfenigov v ta namen, da se nastavi v Velesalu kaplan, ki bo opravljal zanj vsake kvatre obletnico z biljami.

Koncem 14. veka je slava in veljava oglejskih očakov začela veneti. Cesar Friderik IV. je ustanovil ljubljansko škofijo. Vendar je dosti župnij na Kranjskem ostalo še pod oglejskimi očaki, tudi velesalska. L. 1751. je papež Benedikt XIV. ustanovil na novo dve nadškofiji: v Vidmu in v Gorici. Goriška nadškofija je bila razdeljena v arhidijakonate, tudi Gorenjska je imela svoj arhidijakonat, ki se je delil v tri komisarijate, ti so

bili: kamniški, loški in velesalski. Zadnjemu so bile podrejene župnije: Cerklje, Šenčur, Komenda, Tržič, Velesalo, potem duhovniji Zapoge in Tunjice in pa beneficij v Olševku. S pismom papeža Pija VI. z dne 8. marca 1787 je pa župnija velesalska prešla izpod goriške nadškofije pod ljubljansko škofijo. Dvorni dekret iz l. 1784. je določil, naj velesalski župnik dobiva odslej 500 gld., kaplan pa 200 gld. na leto iz verskega zaklada.

Značilno je za tisti čas, kako se je župnik I. Rahne boril za 396 štirjaških sežnjev vrtička, ki je bil nadarbinska last predno je bil samostan ustanovljen. Gosposka mu je odbila to malenkost, dasi je bilo toliko samostanskega zemljišča, da so ga kmetom ponujali.

III. Kako so dobrotniki samostan ustanovili in obdarili.

Velesalski samostan so ustanovili l. 1238. trije bratje iz grada Kamna (Stein) pod Štefanjo Goro: Gerloh, Valter in Verijand, mengeški župnik. Gerloh in Verijand sta zidala na svoje stroške samostan, ki je stal na severni strani sedanje župne cerkve in katerega sledovi se še najdejo v tleh in v obzidju. Valvasor ima ta samostan naslikan: nad samostanom na griču se vidi grad Kamen s štirimi okroglimi stolpi na voglih in z enim večjim štirivoglatim stolpom na sredi. Pod gradom od vzhoda proti zahodu stoji gotična cerkev z zvonikom, na koncu so hišice

Božjepotna Mati Božja v Velesalu.

Kremser-Schmidt: **Oznanenje Marijino.** (Vel. oltar.)

uradnikov. Samostan in cerkev je obdajal dolg in visok ograjni zid, katerega ostanki se še poznajo ob izviru Lebranta, koder so imele nune perilnico. Ta zid je segal najbrže do grada Kamna. V Velesalu, ali pa na tem gradu, so že pred l. 1154. bivali vitezi velesalski, namreč bratje Majnhalm, Gerloh in Albert. Od Majnhalma, katerega so v Istri ubili, je imel vitez Majnhard iz Kokre v zajmu posestva od potoka Suhe in vasi Brega do vrha Zaplate. V grbu gospodov s Kamna je bil na trivoglatem ščitu ptič z razpetima perutama.

Soustanovitelji samostana so bili tudi dediči dveh umrlih bratov zgoraj navedenih treh ustanovnikov, namreč Henrika in Berona. Henrik je zapustil hčer Margareto in več sinov, Beron pa vdovo Rihco in sina Verijanda. Ti dobrotniki so l. 1238., ko so utemeljili samostan, Materi božji v Velesalu darovali cerkev sv. Margarete in vse njene dohodke in dolino pod samostanom, katero so imenovali Marijino dolino. Odpovedali so se glede cerkve in tega sveta tudi patronski in odvetniški pravici, katero so imeli skupaj z graščaki na Limbarski Gori in na Vranji Peči, da so si nune potem lahko izbrale z dovoljenjem očaka poljubnega zaščitnika. Cerkev sv. Margarete je tačas imela 28 podložnih zemljišč. Eno zemljišče je dala gospa Rihca za luč v cerkvi sv. Margarete in altar sv. Mihaela za dušo svojega moža. Verijand je dal samostanu desetino od desetih zemljišč: od 4. v Šenčurju, od enega v Lokvi in

5. v Olševku ter 13 oseb in vinograd na Pešati. Gerloh je dal 14 zemljišč: pri Velesalu dvor s 4. zemljišči ter zraven dvora gozd in gozd Rudigerja, v Vopovljah 6, na Pešati 4 zemljišča in 6 oseb. Gospa vdova Rihca (Munca) in njen sin Verijand sta dala v Tupaličah 4 zemljišča in 6 oseb, sestra Margareta, ki je postala nuna, pa 4 zemljišča na Brnikih in eno v «Tvztan» (Tustan?). Gospod Valter je dal eno zemljišče pri Olševku in eno deklo, gospoda Henrik v Češnjevku in Janez pa vsak en vinograd.

Za ustanovitev samostana se je mnogo trudil tudi gornjegrajski opat Albert, oskrbnik oglejskega očaka v Slovenjem Gradcu, ki je vso zadevo vodil in daroval za samostan 14 zemljišč, katera je bil kupil v Polju za 60 mark, in je dodal še 40 mark. Henrik, imenovan Črne iz Velesala, je dal 2 zemljišči pri Olševku in eno pri Lužah. Henrik, imenovan Liste, eno zemljišče pri Češnjevku in Robert z Brnika eno zemljišče pri Brniku. Verijand je obljubil plačevati, dokler bo živel, dva zidarska mojstra in 6 delavcev, ki bodo samostan zidali, in jih preskrbovati z vsem potrebnim, če bo pa prej umrl, kakor bo samostan sezidan, je določil za zidarje 10 mark. Gerloh je pa obljubil dajati druge reči za zidanje in, če bo pred dozidanjem umrl, 15 mark.

Oglejski očak Bertold (1218—1251) je ustanovno pismo kamenskih gospodov slovesno potrdil dne 11. dec. 1238 v cerkvi sv. Marjete vpričo najodličnejših veljakov. Svoje pismo je očak tako-

le začel: «Večkrat nekateri v današnjih časih narede naprave, ki izhajajo iz pravih in pobožnih nagibov, pa se kmalu pozabijo. Lahkomišljenost, vnemarnost, a tudi sam satan, zopernik vseh dobrih del, take naprave odstrani in zatare. Zategadelj je potrebno in dobro, da se zapišejo in na veke ohranijo dejanja, ki jih imajo verniki pravico početi in jih tudi pametno in hvalevredno vrše, da ostanejo v svoji moči. Pred vsem so pa gotovo tiste naprave vredne večnega obstanka, katere človeku, ki jih izvršuje, pripravljajo izveličanje pri Stvarniku.» Očak je pismo takole končal: «Da pa ostane vse to za večne čase veljavno in nerazrušljivo, smo v tem pismu vse popisali, odobrili in potrdili s svojim pečatom našega oglejskega kapitelja, kakor tudi s pečatom naše ljubljene vnukinje Neže, vojvodinje avstrijske, in našega vnuka Otona, svetlega vojvode Meranskega in palatinskega grofa Burgunškega (1234 do 1248). Kdorkoli bi se predrznil s silo to ovreči in razdreti, ta naj ve, da si s tem nakoplje jezo sv. apostolov Petra in Pavla, zamero papeževo in našo in z izobčenjem nesrečno večnost.»

Ob enem je očak Bertold l. 1238. podaril in samostanu vtelesil župnijo sv. Jurija v Polju. Naslednje leto je očak na prošnjo prednice Mehtilde podaril dominikankam od kapele sv. Tomaža v Cerkljah posestva v Cerkljah in na Visokem pod pogojem, da bodo napravile nune en stranski altar sv. Tomaža, kamor naj se preneso kosti ustanovnikov kapele sv. Tomaža, in da tja pride du-

hoven Florentin, ko bo samostan dozidan; po njegovi smrti naj pa nune molijo za pok. dobrotnike. Pozval je vernike, naj pospešijo z darovi zidavo novega samostana, in jim je obljubil za to obilne odpustke. L. 1240. je dal očak vsem župnikom na Kranjskem pravico, kaznovati vse oškodovalce posestev velesalskega samostana s cerkvenimi kaznimi, ako bi bil trikratni opomin brezuspešen. Dne 3. nov. 1247 da Gerloh, vitez s Kamna, ministerijalec vojvodinje Neže, vdove po pok. avstrijskem vojvodi Frideriku II., hčere pok. vojvode Meranskega, samostanu 16 zemljišč v Vogljah.

16. apr. 1248 je dal Konrad, vitez iz Cerkljan, 3 zemljišča v Cerkljah kapeli sv. Tomaža pri samostanu v Velesalu.

Isto leto je dal Henrik Svibenjski samostanu pravo advokacije nad zemljiščem osvobojenca Martina v Olševku.

2. junija 1253 sprejme papež Inocenc IV. samostan v svoje varstvo in mu potrdi posestva. L. 1254. je pa sprejel papež Aleksander IV. Velesalo v svoje varstvo in je podelil naslednje leto odpustke 40 dni za nekatere praznike.

4. jan. 1352 je podelil in vtelesil očak Nikolaj Češki velesalskemu samostanu župnijo Cerklje z vsemi dohodki in pravicami proti temu, da bo zgodnjik opravljal zanj vsak dan sv. mašo, v Cerkljah bo pa imel samostan vikarja. Jakob iz Strmola, župnik šmarijski in kanonik tridentski in briksenski, je dal 24. avg. 1384 sto mark in 8 zemljišč z desetino in drugimi dohodki za usta-

novitev kaplanije pri altarju sv. Janeza. Vsak kvaterni ponedeljek je imel ta kaplan velike bilje in drugi dan s tremi drugimi duhovni obletnico za ustanovnika.

Tudi svetni knezi so bili naklonjeni samostanu. Henrik (1295—1325), Majnhardov sin, vojvoda koroški in grof tirolski pa goriški, je l. 1313., 20. sept., v Velesalu ustanovil z enim zemljiščem slovesno obletnico po rajni svoji soprogi Ani, 1317. je bil osebno v Kamniku in je tam potrdil velesalskim nunam pravico, vvažati in izvažati potrebna živila in pridelke; l. 1283. pa je že goriški grof Majnhard potrdil v Ljubljani dominikankam pravico, da so smele prevažati vino in vsa potrebna živila brez mitnine po vsem grofovem ozemlju.

Očak Bertold je podelil l. 1238. velesalskemu samostanu tudi nižjo sodno oblast. Tako je sodil samostanski uradnik samostanske podložnike v prisotnosti deželskega (kamniškega) ali trškega sodnika in pobiral globe. Te pravice so potrdili cesar Friderik II. (1473), vojvoda Ernest (1474) in Ferdinand I. (1523), ki je priznal samostanu povse prosto sodnost, izimši malefične zločine (uboj, krvoskrunstvo).

Tekom stoletij si je tedaj samostan pridobil mnogo imetja, nekaj po darilih, nekaj po nakupih, tako da je veljal za zelo bogatega. L. 1340. je volil brizinski škof Konrad denarja za sv. maše s pristavkom, da naj se deli veliki četrtek kruh ubogim. Elizabeta Kočar je darovala l. 1545. mlin

in žago v Nasovčah za večno luč in vzdrževanje strehe pri samostanu. Sestri Uršula in Kordula Rusenštajnski (s Strmola) sta napravili l. 1647. z 2476 gld. ustanovo za večne maše in molitev psalterija. Ludovik grof Lichtenberg je volil l. 1648. vsoto 300 gld. za večno luč, Ivana Rosina grofica Lichtenberg je napravila l. 1649. ustanovo, da se priskrbujejo zdravila bolnikom, Marija baronica Čečkar je ustanovila obletnico z biljami, katero naj opravlja 8 duhovnikov iz okolice in dva kapucina iz Kranja, itd.

Glavnice za vse te ustanove so romale v verski zaklad in ustanov ni več. Kako imovit je bil samostan, spoznamo iz tega, da je dal l. 1446. za balo Katarini, sestri cesarja Friderika II., celih 100 gld., največ za stiškim samostanom.

Samostan je bil posvečen Mariji devici in se je zval Marijin dol. Ako je sv. Dominik umrl l. 1222., tedaj je bil velesalski dominikanski samostan sezidan kmalu po njegovi smrti. Samostan je obiskal sv. Hijancint, rodom Poljak, ki je umrl l. 1257.

Prve nune so prišle iz nunskega samostana Ciegelhoven na Dunaju. Imele so nune belo obleko in so živele sprva po pravilu sv. Avguština in predpisih sv. Benedikta.

Samostan je zelo slovel. Najodličnejši plemiči iz Kranjske, Štajerske in Koroške so pošiljali svoje hčere semkaj v vzgojo: Turjačani, Ojstrovrharji, Galenbergi, Lihtenbergi, Vindišgreci, Peteneki, Apfaltrerni, Paradajzarji, Ortenburžani

i. t. d. Velesalske nune so znale dobro gospodariti. Vrhutega je smela vsaka sestra za svojo osebo imeti od doma posestva, ki so pozneje ostala večinoma samostanu. Odlične osebe so darovale znatne vsote tudi v ta namen, da so smele biti pokopane po smrti v raki pod velesalsko cerkvijo. Nune so podpirale uboge z velikimi ubožnimi ustanovami in so skrbele za bolnike in za jetnike, ki so bili v rokah Saracenov. L. 1386. je bilo v samostanu več kakor 50 nun.

IV. Stiske samostana in njegovo zatrtje.

Ko so Turki ropali po naših krajih, tudi velesalskemu samostanu niso prizanesli. O Duhovem l. 1471. je prihrumel bosenski poveljnik Izak paša s 15.000 možmi preko Save proti Kranju in Kokri. Razrušil je med drugim tudi velesalski samostan in odvel mnogo nun v sužnost.

O sv. Mateju l. 1472. je kazal Turkom stranska pota vjeti Korošec Miha Cvitar. Turki so dirjali na svojih urnih konjičih mimo Šenčurja na Kokro in se ustavili pred Železno Kapljo. Takrat so razdrli grad Kamen in seboj odpeljali njegovega gospodarja, zadnjega tega imena. V brambo proti Turku se je v Velesalu pri cerkvi napravil tabor.

Prednica Julija s Peč se je obrnila do cesarja Ferdinanda, da bi smela grad Kamen iznova sezidati in utrditi, ker so ga bili Turki porušili. Cesar ugodi prošnji 20. marca l. 1533., krsti grad za »Frauenstein« (Gospejni Kamen) in mu podeli

vse pravice in svoboščine, kakor so jih uživali drugi kranjski gradovi.

Kmečkim uporom velesalsko okrožje ni bilo ugodno, ker se je kmetom pod velesalsko gosposko dobro godilo. Zato ne najdemo v starih virih nobenega sledu o kmečkih uporih.

Luteranci so tudi poskušali svojo srečo po velesalski zemlji. Predikant Luka Avnič se je potikal po okolici okrog l. 1570. in mešal prebivalce z novo vero. Celo velesalski kaplan Boštjan Semnitzer je postal luteran. L. 1584. je bil učitelj petja v luteranski šoli v Ljubljani. Odtod so ga prepodili, ker se je nedostojno vedel ob pogrebu neke žene. Naposled je bil slovenski pridigar v Karlovcu. Začelo se je bolj odločno delati proti krivovercem. Štiri luterane, med njimi predikanta Avniča, je samostan odslovil in zapodil proti Kamniku. Pripoveduje se, da so šli Štefanci celo v Ljubljano nad krivoverce in vrgli predikanta Jurija Kobilo s prižnice. Sorodnica škofa Tomaža Hrena, sestra Marjeta, ki je bila nuna v velesalskem samostanu, je gotovo podpirala gorečega škofa v njegovem poklicu.

Prednica Katarina Herič je ovirala cerkljanskega župnika Krištofa Švaba, ker je bil novi veri prijazen. Luterana Jurija Švaba je samostan odslovil kot upravitelja in na njegovo mesto postavil l. 1582. katoličana, njegovega sina Fr. Krištofa Švaba. — Franc Barbaro, tirenski nadškof in papežev vizitator (nadzornik), pozneje oglejski

Kremser-Schmidt: **Smrt sv. Jožefa.**

Kremser-Schmidt: **Sv. Vincencij Fer.**

očak, je potoval l. 1593. deset mesecev po Kranjskem. O velesalskem samostanu pravi tako-le:

»Samostan ima dobre dohodke, katere so izročili v oskrbovanje nekemu baronu Dinzu (Dinzl), ker je trdil, da je katoličan. Toda Dinzo si je hotel polagoma prilastiti samostansko imetje. Tudi so hodili njegovi sinovi preveč prosto po samostanskih prostorih, kar se ni skladalo z redovnimi pravili. Z mnogim trudom se mi je vendar-le posrečilo, da sem Dinzu vzel oskrbništvo in postavil na njegovo mesto katoličana lepega vedenja in primerne starosti.«

Vizitator Fr. Barbaro je izdal ravno tačas tudi določbe glede klavzure. (Klavzura = zaprtje, samostan ima namreč biti tako zaprt, da nihče brez dovoljenja predstojnikov ne more ne ven, ne noter. Te so namreč dovoljevale redovnicam, da so smele hoditi, ker je v obližju zemlja močvirna, na izprehod na grad Kamen in na Pristavo, koder je še zdaj nasproti cerkve sv. Marjete kmet z imenom Pristav. L. 1595. sta bila celo cerkljanski in šenčurski župnik obsojena na post ob kruhu in vodi, ker sta prelomila klavzuro.

L. 1742. je izdal papež Benedikt XIV. ukaz za strogo klavzuro vsem redovnikom in redovnicam, torej tudi velesalskim dominikankam. Nune so prosile olajšav in papež je ugodil 17. jul. 1745, ker so se sklicevale na določbe vizitatorja Barbara.

L. 1600. je razsajala huda kuga, tako da so redovnice pobegnile iz samostana.

Prvotni samostan je bil skoro ves lesen in na dvorišču je stala kapelica sv. Jožefa. Novemu samostanu je temeljni kamen dne 5. maja 1732 blagoslovil Ivan Andrej pl. Flachenfeld, naddijakon za Gorenjsko. Sezidal se je samostan, kakor se deloma še zdaj vidi. Razvaline starega grada so porabili za novo stavbo, ki ima še 18 oken v eni vrsti od juga proti severu. Zadnji konec samostana so podrli l. 1881., za časa župnika Ulčarja, ker ga niso mogli več vzdržavati. Polovica poslopja v tleh so kleti, kuhinje in družinske shrambe.

Po 14. stopnicah se pride na porto po obokanem hodniku, odkoder se odpirajo duri v razne sobe, ki služijo zdaj za stanovanje kaplanu in župnikovi družini. S hodnika vede dvoje stopnic v drugo nadstopje z lesenim stropom, koder je zdaj župnikovo stanovanje. V ostalem zidovju so bile nekdaj celice belih nun. S hodnika je lep razgled na sadni vrt s hlevi in podi in na hrib, kjer je bil grad Kamen. Severni del samostana je prepisan na šolo (1892). Staro župnišče je stalo pod samostanom in so ga podrli.

Le kratke ure so bile odločene velesalskim nunam v novem zidovju. Cesar Jožef II. je izdal 12. jun. 1782 razglas, s katerim je zatrl nekaj samostanov na Kranjskem. Za zatrtje velesalskega samostana je imela vlada še pomisleke. Nameravala je tu spraviti vse nune iz odpravljenih samostanov. Ker pa ni bilo nobeno teh poslopij dovolj pripravno, je cesar 3. jul. 1782 izdal odlok, da preneha tudi velesalski samostan. Komisar iz-

vršitvi je bil Ursini grof Blagaj. Nune so še smele v samostanu živeti, a novink niso smele več sprejemati. Zadnja gospa mati je bila Agneza Plavec, ki je preživela v redu 54 let. Bila je doma iz Železnikov in je bila pokopana 21. febr. 1797 v 78. letu starosti. Imela je med nunami še dve sorodnici in najbrže je bil tudi velesalski kaplan Bonaventura Plavec njen sorodnik. Zadnja sestra, Avguština Bartoloti, je šla v grob 21. febr. 1834. Od šestih klaris, ki so bile pregnane semkaj iz Mekinj, je zadnja umrla sestra Elizabeta 14. sept. l. 1824.

Samostan je odslej oskrboval cesarski oskrbnik, ki so ga nazivali «kontrolor». Imetje je bilo vredno več kakor 200.000 gld. in ga je upravljal kameralni upravitelj Franc Ditrich. Cenili so skoro vse imetje na 34.000 gld. Poslopje se je porabilo za vojašnico, pravzaprav za vojaško bolnico V letih 1799 in 1800 je umrlo v samostanu kakih 40 francoskih vojakov za ranami. Takrat so nune pobegnile na Goričane in v Loko. Pravijo, da so francoski vojaki nastiljali konjem s starimi listinami. Nune so imele namreč za Stično najlepšo knjižnico in so mnogo prepisavale. Nekaj časa je bil tukaj sedež okrajne gosposke (do 1826), potem spet samo cesarsko oskrbništvo.

Okrajna gosposka, ki je bila politična in sodna uprava, se je nastanila na severni strani samostanskega poslopja, celice pa so spremenili v ječe. Podirali in prodajali so kamenje kakor se je oskrbniku zdelo. Oskrbnik Višnar je podrl

staro zidovje do tal, okrog l. 1860. so prodali tudi vsa zemljišča.

L. 1858. je dobil škof Ant. Al. Wolf privoljenje od ministrstva, da verski zaklad izroči oskrb samostana župniku v ta namen, da bi v njem prebivali oboleli duhovniki. Ali premalo je bilo volje in je vsa stvar zaspala.

V. Župna cerkev in njene umetnine.

Prvotna cerkev je segala od vzhoda proti zahodu in je bila bolj majhna. Dne 2. julija 1607 je ljubljanski škof Tomaž Hren posvetil v Velesalu cerkev in altarje sv. Magdalene, sv. Uršule, vseh svetnikov, sv. Štefana in sv. Doroteje, in sicer na prošnjo patrijarha Frančiška Barbara, ker je bila cerkev razsvečena. Goriški nadškof Karol Mihael je obiskal Velesalo dne 5. julija 1767. Takrat je bila že stara cerkev podrta in nova v delu. Župnija je štela tačas okoli 700 duš. Dne 8. julija 1775 je pa obiskal Velesalo goriški nadškof Edling.

Sedanja župna cerkev — posvečena Marijinemu Oznanenju — je obrnjena od juga proti severu in je izmed najlepših cerkva v škofiji. Posvečena je, to kažejo znaki na oltarnih mizah, ne ve se pa, kedaj. Napis nad glavnimi vrati nam pove, da je bila dozidana leta 1771. Glasi se: QVInIs DetrIta saeCVLIs De noVo gLorIosae DeIparae obLata.

Po naše bi se to reklo: Po petih stoletjih obrabljena, je bila vnovič pozidana v čast slavni

Bogorodici l. 1771. (Ako namreč sešteješ črke, katere so Rimljanom pomenile tudi številke, dobiš letnico 1771.)

Po 14ih kamenitih stopnjicah se pride do lope pred cerkvijo, nad katero se dviga zvonik. V njem so trije zvonovi. Veliki (26 stotov) je iz Samassove livarne iz l. 1856.; srednji in mali sta od zvonarja Ivana Steinmetza v Celju l. 1799. Skozi trojna vrata se pride v cerkev. Prvotno so bila na pročelju le glavna vrata, stranska pa so bila na straneh. Pozneje pa so iz oken ob glavnih vratih napravili dvoje vrat in koder so bila poprej na straneh vrata, so sedaj okna. Ko stopiš v cerkev, ostrmiš. Po zunanjosti, ki je razven pročelja docela priprosta, sodeč, bi menil, da zagledaš priprosto vaško cerkev. Odpre se pa pred Teboj hiša božja, na katero bi bilo ponosno lahko vsako mesto. Na njo se po pravici lahko obrnejo besede psalmistove: Vse njeno veličastvo je od znotraj. (Ps. 44.) Tu je vse lepo, zidava in oprava. Ne dragoceno radi snovi, iz katere je narejeno; — stavba ni marmorna in oprava je vsa lesena, pač pa dragoceno radi umetniške izvršitve. Zidana je cerkev v baročnem slogu, ima eno ladjo z eno kapelo na vsaki strani. Ker je zidana za nunski samostan, zato ima velik kor, ki ga hodniki nad stranskimi altarji vežejo z oratoriji ob obeh straneh velikega altarja, od katerih je pa oni na evangeljski strani že podrt.

Dolga je cerkev 38 m, široka v prezbiteriju 9 m, v ladji 12 m, s stranskima kapelama vred

pa 19 m; visoka v ladji 16 ½ m, sredi cerkve pa 19·80 m.

Prikupno jo dela lepo razmerje med posameznimi deli, krasno je ogredje in čedne na lahko pozlačene glave stenskega stebrovja (pilastrov), mojstersko izpeljani oboki, jako primerno razdeljena okna, skozi katere lije mehka prijetna svetloba po vseh prostorih. Zidavi primerna je tudi vsa notranja oprava. Cerkev ima razen velikega, šestero stranskih altarjev in sicer na moški plati: sv. Jožefa, sv. Vincencija Fererskega in sv. Štefana mučenca; na ženski strani pa sv. Janeza Krstnika, sv. Dominika in sv. Katarine mučenke. Sicer so priprosti: razven altarne mize in malih nastavkov za mašne table ima vsak le še okvir za altarno sliko in par kipov. Toda ti okviri so fino rezljani, okusno pozlačeni, kipi umetno izdelani. Nenavadno lahka je streha nad lepo prižnico, tudi natančno rezljana in pozlačena. Duhovito so zamišljene in mojstersko izvršene lesene ograje na korih. Orjaški je pa veliki altar. Do vrha meri nad 11 m. Razven tabernaklja, ki je bil prvotno dokaj čeden, pozneje pa precej pokažen in še-le l. 1908. po prvotnem načrtu nekoliko popravljen, je za pobožnega romarja gotovo «tron», v katerem stoji stari romarski kip Matere božje, glavna dragocenost vse cerkve. Vendar o tem pozneje.

Za umetnost vneti obiskovalec pa se bo radoval nad ljubkimi angeljčki, ki obdajajo prej omenjeni «tron» M. B., čudil se velikim, pa vendar tako lahkotno vrhu altarja sedečim kipom

angelov, in natančno ogledal umetno izrezljane štiri reliefe (vzbočene podobe), vdelane v velike podstave obeh altarnih stebrov. Kažejo nam pa ti 4 reliefi: Marijino brezmadežno Spočetje, Rojstvo, Obiskanje in Vnebovzetje. Naredil jih je neznan podobar (I. M. Z.) l. 1776. po štirih slikah Val. Metzinger-ja, visečih sedaj na koru.

Že ta kratek opis dokazuje, da je velesalska cerkev res dom krščanske umetnosti, kakor malokatera. Pa če vprašaš: Kdo je napravil načrt za to krasno stavbo, za lepe altarje, kdo zidal, kdo izvršil vso bogato rezbarijo, mojstrske kipe svetnikov in angelov, dobiš na vse to kratek odgovor: Se ne ve več. Pozabljena so njih imena, njih delo pa kaže še danes, da so bili res mojstri, ki so znali svojo reč. Biti so morali tudi verni možje, ker dvigajo njih umotvori še danes človeška srca kvišku; kar spričuje ljudska sodba, da se malokje tako lahko moli, kot v velesalski cerkvi.

Vse umetnine pa nadkriljujejo prelepe slike na vseh sedmerih altarjih. Dahnila jih je na platno mojstrska roka Janeza Martina Schmidt-a iz Kremsa na Nižje Avstrijskem, navadno imenovanega Kremser - Schmidt. (Rojen je bil 2. sept. 1718., umrl 28. jun. 1801.) Prišteva se med najbolje slikarje svoje dobe. Velesalske slike pričajo, da po pravici. Majhni posnetki, pridejani tej knjižici, kažejo le umetno sestavo živahnih skupin. Lepe polne barve, ki dajo tem skupinam še - le toploto in življenje, moraš pa priti gledat v velesalsko cerkev.

Najpreje se ti prime oko slike Marijinega Oznanjenja v velikem altarju. Visoka je do 5 m in 2 1/2 široka. Bolj ko jo gledaš, lepša se ti zdi Marija! Sama ponižnost in čistost jo je. Res, nekako taka je morala biti milostipolna dekla Gospodova v onem velikem trenotku. In Gabrijel, kako veličasten in vendar ob enem ponižen je! Knez nebeški in «služabni duh v strežbo poslan tistim, ki bodo prejeli delež zveličanja». (Hebr. 1. 14.) Visoko nad tema dvema pa plava bel golobček — podoba sv. Duha in nad njim večni Oče, obdan od angeljskih glavic. Od njegovih v podobi križa razprostrtih rok lije blagoslov na izvoljeno Devico in po njej na vesoljni svet. Saj nam je v onem trenutku pokazal največjo ljubezen, ko je poslal svojega Edinorojenca na zemljo.

Slika sv. Jožefa kaže rednika Jezusovega ob njegovi smrti. Dasi precej temna, je vendar mojstrsko izdelana, le da je sv. Jožef kot varuh Gospodov in Marijin naslikan preveč mrliško in preveč zdelan od smrtnih težav, tako da se ti zdi, kakor bi umiral navaden kristjan.

Iz obraza sv. Katarine žarno bliščí krščanska krepost. Vidi se, kako svetnica prezira vse posvetno in se daruje Bogu v popolni ljubezni. Ena najbolj živih skupin.

Sv. Dominik kleči na enem kolenu pred plamtečim ognjem, na katerem sežiga krvnik svetnikove knjige, pa jih ne more sežgati, ker se jih ogenj ne prime.

Kremser-Schmidt: **Sv. Štefan.**

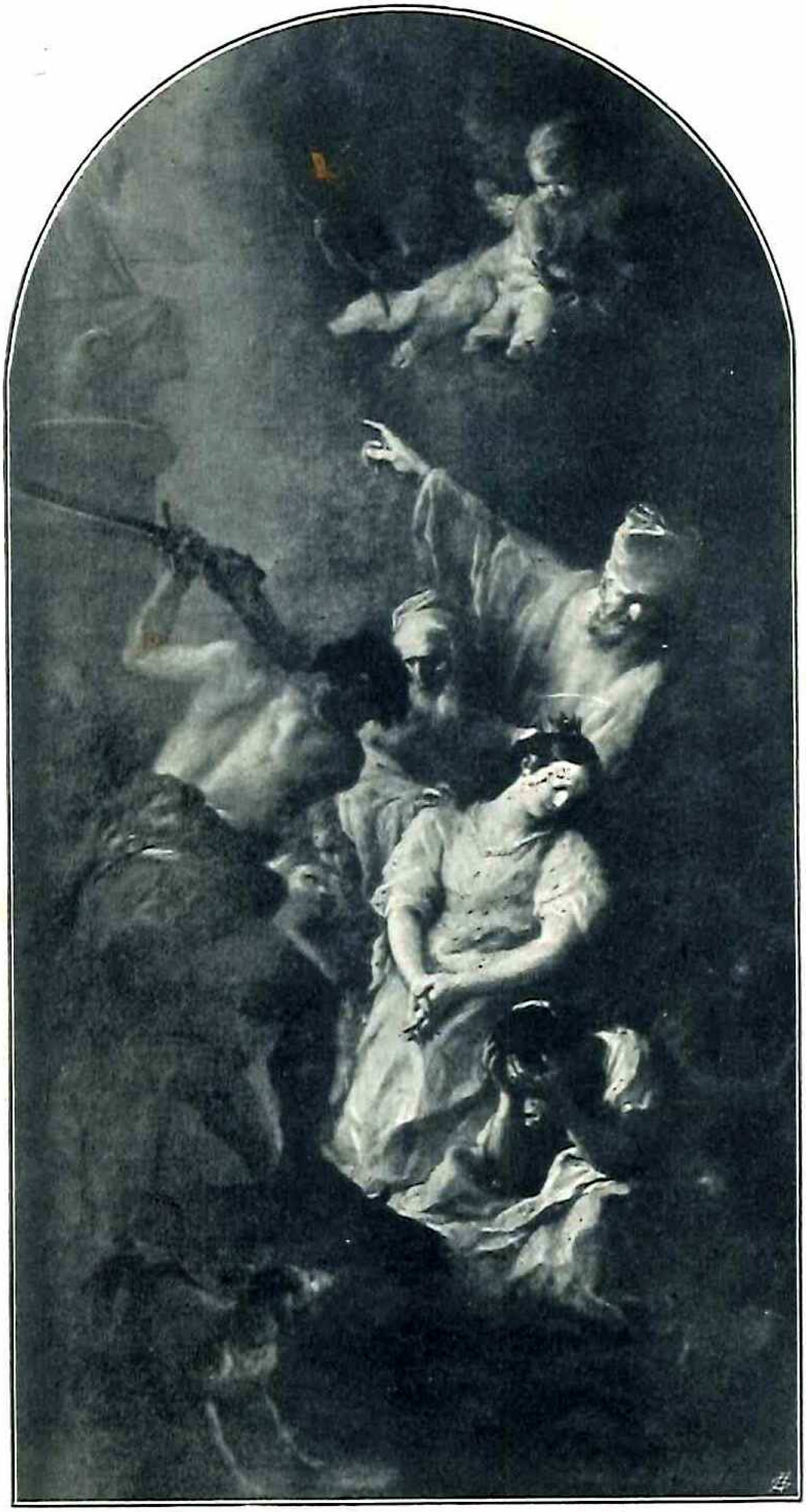

Kremser-Schmidt **Sv. Katarina.**

Pretresljiva je skupina bolestnikov, zlasti matere z mrtvim detetom, pred sv. Vincencijem.

Vsa nepremagljiva moč žive vere in krščanske ljubezni odseva iz sv. Štefana, kakor tudi besno sovraštvo iz njegovih morilcev. Miren in slovesen je krst Jezusov, pri katerem se posebno odlikuje resna, mogočna postava Krstnikova.

Vse slike kažejo, da jih je delal res od Boga nadarjen, pa s krščanskim duhom prepojen umetnik.

Velika usluga se je storila domači umetnosti, da so se ta lepa dela v letih 1909—1914 na Dunaju res umetniško prenovila. Leto poprej (1908) pa je bila tudi vsa cerkvena notranjost okusno prenovljena. Poprej so cerkev in slike kazale že le prežalostne znake razpada. Cerkveno zidovje zlasti oboki so bili vsi razpokani; slike pa so močno otemnele in se luščile, da bi v nekaj letih bile popolnoma razpadle.

Cerkveno poslopje popraviti so pomagali razni dobrotniki, ponajveč iz Kranja. Stroške za prenovljenje slik pa je prevzela cesarska vlada.

Velesalska cerkev nam prav jasno kaže vse žalostne sadove zatiranja samostanov in cerkva. Gotovo značilno je, da nekdaj tako bogati cerkvi in samostanu ni ostala ne ped zemljišča in ne plačuje niti vinarja zemljiškega davka. Še živeči možaki pa pripovedujejo, da je oskrbništvo pred dobrimi 50. leti prepuščalo nekdanja samostanska zemljišča zastonj ljudem, ki so se zavezali plačevati davke od njih, samo zato, da se jih je iznebilo, ker je imelo pri obdelovanju vedno izgubo.

Tako so razmetavali cerkveno imetje in v imenu prosvete zatirali samostane. Pri tem je pa ista državna oblast, ki se ima za največjo varhinjo in nadzornico umetnosti, izročala največje umetnine razpadu. Kako naj tako veliko in dragoceno cerkev, kot je velesalska, vzdržuje župnija, ki ne šteje niti 700 duš? Ako propade, bodo pa zopet zabavljali čez duhovnike, da nimajo smisla za umetnost. Če se je vlada zavzela za prenovitev Schmidtovih slik, je s tem izvršila le majhen del one dolžnosti, ki jo ima do umetnin starih cerkva.

VI. Začetek božje poti in čudežna podoba.

Božja pot v Velesalu sega v trinajsto stoletje. Pripoveduje se o njenem začetku to-le: Nekoč je šel velesalski župnik na izprehod (po drugih virih: na lov) po dolinici proti Štefanji Gori. Moli svoj brevir, kar začuje glas (po drugih virih: ga opozori njegov psiček). Gre za glasom (oziroma za psičkom) in kmalu čuje besede: «Tukaj naj se sezida samostan dominikank!» Ko se ozre, zagleda na porobku posekane smreke lesen kip Marije Device z Jezuščkom v naročju. Vzame ga in nese domov. Ali drugo jutro je bil kip spet na smrekovem porobku. Tako tudi drugič in tretjič. Župnik spozna božjo in Marijino voljo, pa sporoči vse to oglejskemu očaku in drugim. Tako sta se v ti dolini sezidala samostan in cerkev, pobožne device so nosile semkaj svoje dote in dragocenosti ter se združile polagoma v samo-

stansko družino. Župnik je našel čudežno podobo na kraju, koder stoji zdaj veliki altar. Zgodopisec Valvasor pravi, da tega kipa ni delal nikak kipar in da je le nekaj popravljen in pozlačen. Na čelu ima Marija brazgotino, ki se baje ne da pobarvati. Mnogo prošenj je bilo tukaj storjenih, mnogo uslišanih. Valvasor je pisal v letu 1689., da že 36 let ni bilo toče v tem kraju in da se nosi o velikih praznikih in vsako mlado nedeljo čudežni kip okrog v slovesnem sprevodu. Tudi bratovščina sv. rožnega venca je imela v samostanu svoj sedež.

Tudi v današnjih časih se čuje dovolj pogosto, kako Marija Devica uslišuje molitve v velesalskem svetišču. Celo obujenje otroka od mrtvih navaja župnik Tomaž Varl, vendar teh uslišanj ne morem naštevati, ker jih cerkvena oblast še ni preiskala. Okoličani se radi zatekajo k Materi božji Predklošter in marsikdo ve povedati, kako ga je Marija čudežno uslišala.

Kip Matere božje z Detetom je edini spomenik prvotnega Velesala. Mati božja sedi na priprostem naslonjaču. Jezus drži v levici knjigo, oprto na koleno. Marija je oblečena v tuniko (srajco) rdeče barve s kovinskim leskom. Tunika je obrobljena z zelenim trakom za vratom in spodaj ob robu. Čez tuniko je ogrnjena s pozlačenim plaščem, ki je precej oguljen, da se vidi rdeče dno, na katerem je zlačeno. Obraza sta naravne, kožne barve, Marijini lasje plavi, razčesani na «dričo» in precej grobo razrezljani.

Na tilniku se dele v dve kiti, ki visita čez rami. Tudi Jezušček ima rdečo obleko pa zelen pas. Kip se je ohranil v prvotnem stanu, izimši barv in nekoliko popravljanja obrazov. Zdaj stoji v velikem altarju, v tronu, narejenem v času, ko so postavili nove altarje (1771—1776). Strokovnjaki trdijo z gotovostjo, da je narejen v začetku 13. stoletja. Na starih slikah je pisano, da je bil na drevesu najden l. 1213. (Od tod pripovedka, da v Velesalu «raste mati božja iz hrasta».) Vse to se vjema s časom, ko je bil samostan ustanovljen (l. 1238.). Škoda le, da so čedni kipec v 18. stoletju oblekli, kakor je bila tačas navada. Sedaj se vidita le obraza in roke. Tudi kroni nista narejeni primerno. Gotovo je torej ljuba Mati božja v tej podobi najstarša Velesalka.

Naj bi se pač velesalsko in sploh gorenjsko ljudstvo čutilo vedno kot družina Marijina in hodilo v 'ta lepi «Marijin dol» častit svojo nebeško mater

Dokler slovenski rod
Ima po zemlji hod!

Nameček.

Za vse, ki se zanimajo za Velesalo, pristavljamo vrsto velesalskih župnikov in prednic nekdanjega samostana, kolikor se dâ posneti iz matičnih knjih in še ohranjenih listin, pa staro priprosto pesem o velesalski Materi božji.

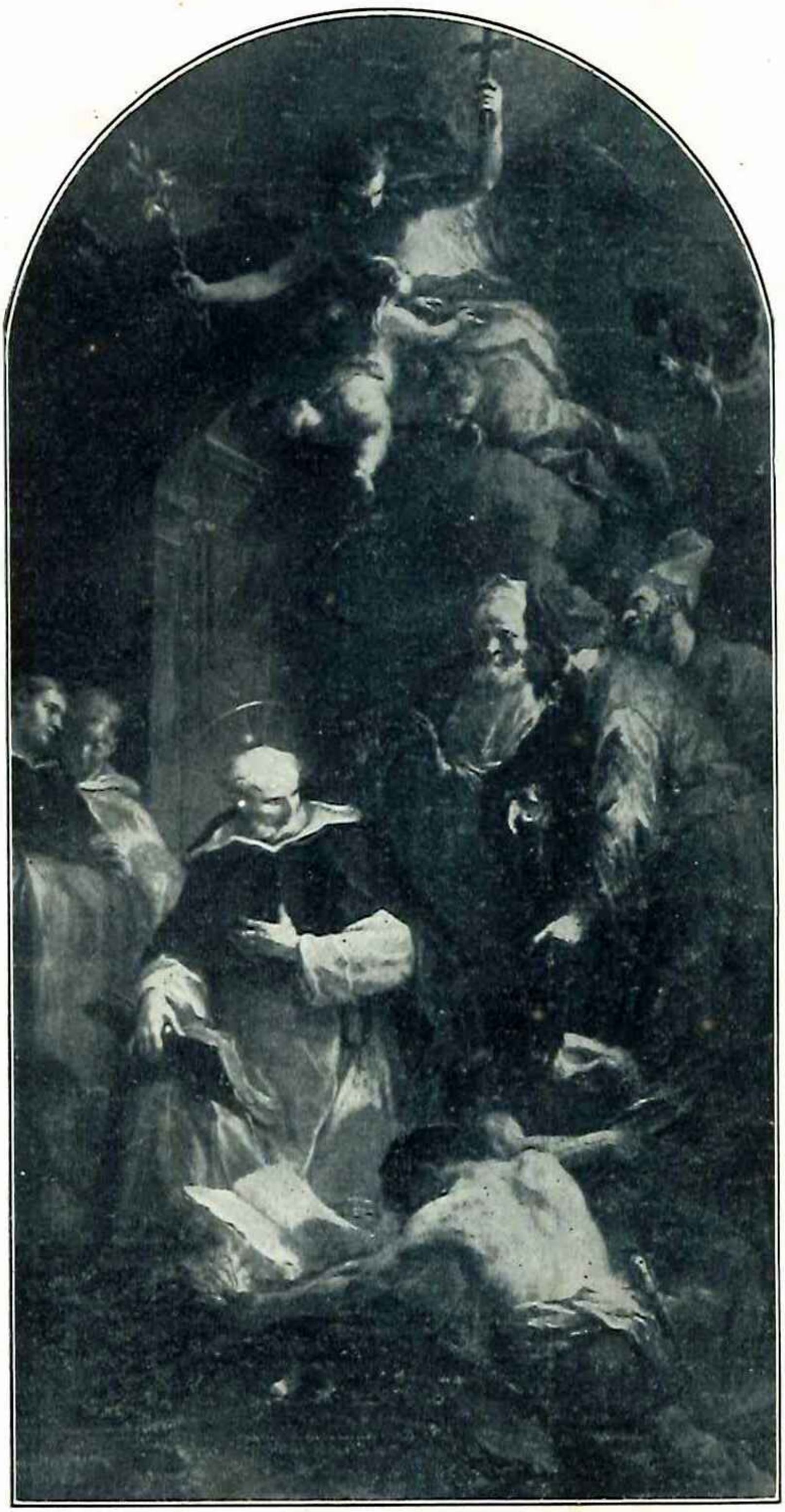

Kremser-Schmidt: **Sv. Dominik.**

Kremser-Schmidt: **Sv. Janez Krstnik.**

Velesalski župniki.

1. Jurij Lesar (Leiser) 1602—1613 (1635?).
2. Andrej Maček 1635—1657.
3. Matija Porenta 1657—1663.
4. Andrej Golar 1663—1665.
5. Matija Gašperšič 1665—1671.
6. Matija Vidmar 1671—1688.
7. Janez K. Herbolt, 1688—1698, protonotar.
8. Matija Čebu 1699—1700.
9. Janez Dominik Perner 1700—1716.
10. Aleks. Blaž Legat, 1716—1723.
11. Janez Fil. Mlakar 1724—1731.
12. Jernej Grošelj 1731—1776, rojen v Cerkljah 1699, magister modroslovja in nadškofov komisar.
13. Anton Kapus 1776—1784, iz Poljan.
14. Jožef Rahne 1784—1819, rojen v Vogljah, 22. jan. 1749.
15. Anton Mežan 1819—1846, umrl v Olševku kot upokojenec.
16. Jakob Stanovnik 1846—1857, umrl 10. maja 1860 v pokoju, star 70 let.
17. Ivan Rant 1857—1869, umrl 30. dec. 1869 v pokoju, star 71 let.
18. Jur Varl 1869—1874, rojen v Kropi.
19. Blaž Ulčar 1874—1885, roj. 1809.
20. Blaž Petrič 1885—1903, roj. 1824 v Sp. Idriji.
21. Jožef Brešar od 1903 dalje. Rojen je bil 9. kimovca 1869 v Kamniku.

Prednice velesalskega samostana.

Mehtilda 1239—1255.
Marjeta 1271—77.
Liba 1302.
Marjeta z Mirne 1330.
Neža 1339.
Adelhajda Hertenberška 1344.
Izalda Ostrovrška 1346, 1348, 1358.
Katarina grofica Ortenburška 1349, 1361.
Alhajda Gorjanska 1359, 1360, 1366.
Katarina s Kamna 1355, 1361, 1369.
Majlajna Kelerberška 1363.
Ana pl. Stretvik 1371—81.
Katarina pl. Apec 1382, 1383, 1385, 1388, 1394.
Elizabeta Kolovška 1389, 1391.
Jera Lindeška 1402—08.
Marjeta Libenštajnska 1414—26.
Alhajda Šneberška 1425—34.
Neža Apfaltrer 1426.
Ana Paradajzar 1441—59.
Katarina 1447.
Rotija Sauer 1460—61.
Uršula Rajman 1463—68.
Ana pl. Galenberška 1475.
Jera Plast 1475—79.
Sužana pl. Grimšič 1480.
Rotija Ekar 1486.
Barbara Mindorfer 1488, 1505, 1508, 1521.
Apolonija Gal 1517—20.
Rotija Paradajzar 1521, 1522.

Julijana s Peč 1522—38.
Neža pl. Lihtenberška 1542—53
Ana Gal 1553.
Katarina Herič 1555—68
Marjeta Maloprav 1576 - 90.
Magdalena Stravs 1593—94.
Magdalena Kern 1594—1632.
Katarina Tavčar 1632—37.
Rosina Kralj 1638—1644.
Ana Regina Tavčar pl. Straussеneck 1644—45.
(Ursula) Rosina Oberegger 1647—57.
Ursula 1649.
Katarina Kreč 1662.
Ivana Suzana bar. Paradajzar 1671—1693.
Ana Katarina pl. Pekern 1687.
Marta Gal 1692.
Ana Katarina Petenek 1699—1722.
Marija Antonija Šerenburg 1722—1733.
Marija Beatrika Fabjanič 1733—1764.
Marija Neža Plavec 1764—1782. Bila je zadnja prednica in je umrla 21. febr. 1797. Terezija Veber 1782—1806 vodnica nun. Matilda baronesa Gal, zadnja opatinja mekinskega samostana, je v Velesalu umrla 6. marca 1797.

Velesalska Marijina pesem.

O Marija, vredna vse časti,
Ker si polna božje milosti,
Angelj je počastil Te nad vse,
Bog povzdignil nad nebeščane;
Samostan velesalski Ti rad
in veselo kliče: Naš zaklad!

Iz prastarodavnih časov še
Na altarju vel'kem vidi se
Kip leseni: Mati blažena
Tu premil'ga pest'je Jezuščka.
Milosti z nebes po nji rosé,
Radosti se polni nam srce.

Sedem vekov bo minulo že,
Kar Marijo tu ljudje časte,
Tolažnico milo in pomoč
Prebivalcem hiš in revnih koč.
Milosti velike tu dobi,
Kdor skesan Marijo prav časti.

Hude ure groza, strašen čas,
Po priprošnji njeni gre od nas,
Sušo, močo, slano zadrži;
Če se ji prosilec vreden zdi,
Žalost, revo, križe vsakega
Tu odjemlje Mati usmiljenja.

Kdo pač mogel bi našteti vse
Milosti, dobrote, čudeže,
Ki jih je slovenski verni rod
Že po nji prejel v tolažbo tod!
Priča vse okrog ko zvon glasno,
Da nam Mater dalo je nebo.

V tebe stavimo zatorej up,
Ko nas tare žalost, skrb, obup;
Tebi, o Marija, bomo v čast
Pesmi peli, saj smo tvoja last;
Ti si nam tolažba in pomoč,
K tebi kličemo čez dan in v noč.

Daj pomoč, Marija, kaži pot,
Varuj nas nesrečnih grešnih zmot
Ter izprosi, da skesani mi
Zdaj Bogu ostanemo zvesti.
Ko približa se pa smrtni čas,
Takrat, Mati, pridi Ti po nas!

□□